

Παύλειος Λόγος και Παγκοσμιοποίηση

[Ορθοδοξία](#) / [Συνέδρια](#)

Κατακλυζόμαστε εδώ και καιρό σχεδόν καθημερινά στη στροφή του 20ου αιώνα προς τον 21ο και στη στροφή της 2ης χιλιετίας προς την 3η από την ορολογία τη σχετική με την παγκοσμιοποίηση, ακούμε από τη μια για τους κινδύνους σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο που τη συνοδεύουν, ενώ από την άλλη πλευρά δεν λείπουν και οι φωνές περί των θετικών αποτελεσμάτων της παγκοσμιοποίησης.

Τί είναι όμως η παγκοσμιοποίηση; Όσοι χρησιμοποιούν τον όρο αυτό δεν είναι βέβαιο ότι εννοούν το ίδιο ακριβώς φαινόμενο ή εάν αναφέρονται σε κάποιες επί μέρους πλευρές του. Κοινές πάντως παράμετροι στην έννοια του όρου είναι η ελεύθερη διακίνηση των προϊόντων σε όλον τον πλανήτη και η δυνατότητα των

ανθρώπων να έχουν πρόσβαση σ' αυτά σε όποιο σημείο της γης κι αν βρίσκονται, αρκεί βέβαια να έχουν την οικονομική δυνατότητα προς τον σκοπό αυτό. Επίσης, στις κοινές παραμέτρους ανήκουν η γρήγορη μετακίνηση των ανθρώπων από χώρα σε χώρα, η ταχύτερη διάδοση των πληροφοριών μέσω του Διαδικτύου (internet), της τηλεοπτικής εικόνας, της κινητής τηλεφωνίας κ.ά.

Πράγματι, η παγκοσμιοποίηση παρουσιάζει εκ πρώτης όψεως πολλές θετικές πλευρές. Δεν είναι π.χ. εξυπηρετικό για τον επιστήμονα σήμερα να κάθεται μπροστά στην οθόνη του προσωπικού υπολογιστή του και να έχει πρόσβαση σε ελάχιστο χρόνο σ' όποια βιβλιοθήκη του κόσμου θέλει για να αντλήσει βιβλιογραφία για τις επιστημονικές μελέτες του ή και να αναγνώσει τα περιεχόμενα της βιβλιογραφίας που με τον τρόπο αυτό εντόπισε;

Κανείς μας δεν θα διαφωνούσε ότι αυτό αποτελεί πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας. Όπως παράλληλα κανείς δεν αμφιβάλλει ότι τα ίδια μέσα, καθαυτά ουδέτερα, μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τον άνθρωπο για τη φθορά και την καταστροφή. Είναι λοιπόν η παγκοσμιοποίηση καλή ή κακή; Οι ενθουσιώδεις ύμνοι που ακούγονται συχνά εκπορεύονται συνήθως είτε από τους ολίγους, από αυτούς δηλαδή που η παγκοσμιοποίηση αυξάνει τα κεφάλαιά τους και τους κάνει πλουσιότερους, είτε από εκείνους -και αυτή είναι η συμπαθέστερη περίπτωση- που τη βλέπουν σαν το αντίδοτο σε διάφορες μορφές εθνικισμού, φυλετισμού, ρατσισμού κλπ., αντίδοτο δηλαδή σε φαινόμενα που πυροδοτούν τον φανατισμό με όλα τα θλιβερά συνεπακόλουθα, όπως είναι η μισαλλοδοξία, η ξενοφοβία κ.ά.π. Ο καθημερινός καταϊγισμός με τον όρο αυτό από εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, συζητήσεις στην τηλεόραση κλπ. θυμίζει ανάλογα φαινόμενα του παρελθόντος, όπως π.χ. τα λεγόμενα περί ιμπεριαλισμού στη στροφή του προηγούμενου αιώνα (του 19ου προς τον 20°). Πολλοί μάλιστα σήμερα μεταφέρουν τον όρο παγκοσμιοποίηση από την οικονομική περιοχή, από την οποία και προέρχεται, σε άλλες περιοχές της ανθρώπινης δραστηριότητας όπως είναι για παράδειγμα ο πολιτισμός. Εκφράζοντας το φόβο ότι η παγκοσμιοποίηση θα σημάνει την ισοπέδωση ή και το τέλος των εθνικών πολιτισμών και παράλληλα την επιβολή ενός πολιτιστικού ιμπεριαλισμού.

Αναρωτιέται κανείς: Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας θα επιφέρει και δικαιότερη κατανομή του πλούτου, ώστε όλοι οι κάτοικοι του πλανήτη μας να χαίρονται ισότιμα όλα τα αγαθά; Το πρόβλημα της ανεργίας που μαστίζει σήμερα την ανθρωπότητα, ιδιαίτερα τη νέα γενιά, θα βρει με αυτό τον τρόπο τη λύση του; Ο άνθρωπος και οι θρησκευτικές και πολιτιστικές αξίες θα έχουν το προβάδισμα έναντι των οικονομικών επιδιώξεων;

Αυτά και πολλά άλλα συναφή ερωτήματα αποτελούν σήμερα το αντικείμενο επιστημονικού σχολιασμού από ειδικούς διαφόρων περιοχών της γνώσης. Εμείς εδώ με τη σύντομη εισήγησή μας δεν φιλοδοξούμε να πραγματευθούμε συνολικά το πολύπλευρο και πολυεπίπεδο φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, ούτε να δώσουμε οριστικές λύσεις. Η φιλοδοξία μας και ο στόχος μας είναι να τη δούμε από την οπτική γωνιά της Αγίας Γραφής, η οποία ενδιαφέρεται για τον άνθρωπο και τα υπαρξιακά του προβλήματα, για τη σχέση του με τον Θεό και τον άλλον άνθρωπο, για τη σχέση του με το φυσικό περιβάλλον. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μας

θα εστιαστεί στην αντιμετώπιση της πρόκλησης της παγκοσμιοποίησης με βάση κυρίως τον θεολογικό ορίζοντα του Αποστόλου Παύλου.

* * *

Η εποχή μας παραλληλίζεται από ορισμένους ιστορικούς και φιλοσόφους της ιστορίας με τον 1^ο χριστιανικό αιώνα, κατά τον οποίο γεννήθηκε, αναπτύχθηκε και διαδόθηκε το χριστιανικό ευαγγέλιο. Δεν ξεχνούμε ότι η οικουμενική επικράτηση της ελληνικής γλώσσας τότε και η διοικητική οργάνωση του ρωμαϊκού imperium (ενός είδους παγκοσμιοποίησης, τηρουμένων βέβαια των αναλογιών προς τη δική μας εποχή) διευκόλυναν σημαντικά τη διάδοση του ευαγγελίου και απετέλεσαν τις εξωτερικές ιστορικές συνθήκες που προσδιόρισαν το «πλήρωμα του χρόνου» για την εν Χριστώ αποκάλυψη του Θεού. Παράλληλα όμως δεν πρέπει να ξεχνούμε και ένα άλλο στοιχείο που θα χρειαστεί στη συνέχεια να το παραλληλίσουμε με την εποχή μας: τη λατρεία του Αυτοκράτορα. Ήταν θεμιτό τότε να λατρεύει κανείς τη θεότητα της προτίμησής του, αρκεί να λάτρευε παράλληλα και πάνω απ' όλα και τον Αυτοκράτορα. Ποιός είναι σήμερα ο Αυτοκράτορας και ποιά η λατρεία του; Από την Pax Romana του 1ου αιώνα μέχρι την Pax Americana του τέλους του 20ου είναι γνωστές στην ιστορία οι προσπάθειες δυναμικής επιβολής (και όχι μόνο οικονομικής) της βούλησης των ισχυρών επί των ασθενέστερων λαών, με τρομακτικές αιματηρές συνέπειες.

Όσο όμως κι αν η διοικητική οργάνωση του Ρωμαϊκού imperium απετέλεσε το εξωτερικό θετικό πλαίσιο για τη διάδοση του χριστιανικού μηνύματος, η παγκοσμιοποιημένη λατρεία του Αυτοκράτορα προκάλεσε παράλληλα τη μαρτυρική αντίσταση των χριστιανών. Η Αποκάλυψη του Ιωάννη με όσα λέγει περί θηρίου και μαρτύρων είναι χαρακτηριστικός μάρτυς αυτής της αντίστασης.

Καιρός όμως να προβούμε στην βιβλική παρέμβαση και να δούμε με μια σύντομη βιβλική ματιά τα αγαθά ή τα δεινά της παγκοσμιοποίησης. Έτσι, θα είμαστε σε θέση, από τη σκοπιά αυτή πάντα, να διαπιστώσουμε εάν οι κίνδυνοι που επισημαίνονται είναι πραγματικοί ή όχι.

Πριν προβούμε στη Βιβλική και δη Παύλεια θεώρηση της παγκοσμιοποίησης θεωρούμε απαραίτητο να κάνουμε την ακόλουθη, πολύ σημαντική για το θέμα μας, διευκρίνιση:

Η παγκοσμιοποίηση θα πρέπει να διακριθεί σαφώς από την παγκοσμιότητα. Η δεύτερη αυτή είναι συνυφασμένη με τη χριστιανική προοπτική της ιστορίας, απορρέει από την εντολή του Αναστημένου Χριστού προς τους μαθητές του «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη» (Ματθ. 28, 19) και θεμελιώνεται

θεολογικά από τον Απ. Παύλο. Θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε αντί για την παγκοσμιότητα ένα πιο θεολογικά φορτισμένο όρο, την οικουμενικότητα. Κι όσες φορές στη συνέχεια κάνουμε λόγο για παγκοσμιότητα θα εννοούμε την οικουμενικότητα του χριστιανικού μηνύματος και της αποστολής της εκκλησίας. Αντίθετα, η παγκοσμιοποίηση βρίσκεται στους αντίποδες της βιβλικής παγκοσμιότητας, της οποίας αποτελεί ουσιαστική παραφθορά και πλήρη αντιστροφή, για τον εξής λόγο. Ο άνθρωπος και η πνευματική του υπόσταση βρίσκεται στο επίκεντρο της χριστιανικής οικουμενικότητας, ενώ ο άνθρωπος είναι αυτός που περιθωριοποιείται ή και συνθλίβεται με την συνεχώς επιταχυνόμενη παγκοσμιοποίηση και τους οικονομικούς ή άλλους στόχους της. Επίσης, η χριστιανική οικουμενικότητα στηριζόμενη στον ανεπανάληπτο και μοναδικό χαρακτήρα του ανθρώπου ως προσώπου δεν καταργεί, αλλά προϋποθέτει τη διατήρηση και το σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων των προσώπων, των λαών και των πολιτισμών, ενώ η παγκοσμιοποίηση, κινούμενη προς μια αντίθετη κατεύθυνση, ισοπεδώνει λαούς και πολιτισμούς, φαλκιδεύει τις ελευθερίες και καταργεί τις αρχές του δικαίου και της ηθικής.

Μετά από αυτήν την διευκρίνιση ας στραφούμε στα βιβλικά κείμενα.

1. Στην Αγία Γραφή. Παλαιά και Καινή Διαθήκη, προβάλλεται η προτεραιότητα του ανθρώπινου προσώπου έναντι των θεσμών που ουσιαστικά πρέπει να τον υπηρετούν και όχι να τον υποδουλώνουν, κατά το πολύ σημαντικό λόγιο του Ιησού «το σάββατον διά τον άνθρωπο εγένετο και ουχ ο άνθρωπος διά το σάββατον» (Μάρκ. 2, 27). Αυτή η αξία του ανθρώπου ως προσώπου, που έχει την αναφορά του στον Θεό, του οποίου αποτελεί την επί γης «εικόνα», και καταξιώνεται στην αγαπητική συνάντηση με το συνάνθρωπο, εξάίρεται από τις πρώτες σελίδες της Γένεσης με τη διήγηση της δημιουργίας μέχρι τις τελευταίες σελίδες της Αποκάλυψης του Ιωάννη, όπου η νέα πόλη, η καινή Ιερουσαλήμ, προβάλλεται ως η μελλοντική κατοικία του ανθρώπου. Με αποκορύφωμα βέβαια την ιστορική στιγμή της ενανθρώπισης του Υιού του Θεού. Μέσα στις επιστολές του Απ. Παύλου το ανθρώπινο πρόσωπο καταξιώνεται στη σχέση του με τον κατ' εξοχήν άνθρωπο που είναι συγχρόνως και ο «Κύριος εξ ουρανού», ο Κύριος Ιησούς Χριστός. Σκοπός και στόχος της αποκάλυψης του Θεού εν Χριστώ είναι η μεταμόρφωση του ανθρώπου, η μυστηριακή αλλοίωσή του από «παλαιόν άνθρωπον» σε «καινόν άνθρωπον», σε «καινήν κτίσιν».

Το ερώτημά μας είναι: Η ανθρωπολογική αυτή βιβλική αρχή χαρακτηρίζει τις προτεραιότητες της παγκοσμιοποίησης;

Σύμφωνα με την τελευταία έκθεση του Ο.Η.Ε ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι ζουν σε συνθήκες έσχατης φτώχειας με εισόδημα 1 δολάριο την ημέρα· επίσης, 2, 8

δισεκατομμύρια κάτοικοι του πλανήτη ζουν με εισόδημα κάτω των 2 δολαρίων, ενώ το 20% των πλουσίων της γης νέμονται τα 2/3 των πόρων της και κατέχουν το 86% του παγκόσμιου εισοδήματος, με μέσο όρο εισοδήματος περίπου 70 δολάρια την ημέρα ανά άτομο. Όλα αυτά δεν ευνοούν καθόλου μια «παγκοσμιοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο» που υπόσχονται και ευαγγελίζονται όσοι προσπαθούν να υποβαθμίσουν τις αντιδράσεις εναντίον της.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαίος μιλώντας στο Νταβός της Ελβετίας τον Φεβρουάριο του 1999 επισήμανε κατά τρόπον άκρως βιβλικό την προτεραιότητα του ανθρώπινου προσώπου έναντι του πλουτισμού και της οικονομικής επέκτασης και αναγνώρισε ηθική δικαίωση στην παγκοσμιοποίηση μόνο εφόσον συνεπάγεται συμμετοχή όλων των μελών της παγκόσμιας κοινωνίας στην κατανομή του παραγόμενου πλούτου. Χαρακτήρισε μάλιστα την παγκοσμιοποίηση ως «όραμα πολλά εις ολίγους υποσχόμενο και ελάχιστα εις πολλούς», για να υπογραμμίσει τελικά ότι «η Ορθόδοξος Εκκλησία έχει βιώσει και καλλιεργήσει την ιδέαν της πνευματικής οικουμενικότητας, όπερ είναι μια μορφή παγκοσμιότητας. διότι διακηρύσσει ότι πρέπει να συνδέωνται διά δεσμών αγάπης, αδελφότητας και συνεργασίας όλοι οι άνθρωποι πάσης φυλής και γλώσσης και παντός πολιτισμού». Είναι άξιο προσοχής ότι και άλλοι Ορθόδοξοι εκκλησιαστικοί ηγέτες με παρρησία έκρουσαν τον κώδωνα του κινδύνου που απορρέει από την επικράτηση των αρχών και πρακτικών της παγκοσμιοποίησης.

Από όλα αυτά είναι φανερό πως, παρότι η παγκοσμιοποίηση παρουσιάζεται ότι αποβλέπει να εξυπηρετήσει τον άνθρωπο, στην πραγματικότητα ο άνθρωπος είναι αυτός που περιθωριοποιείται ή και συντρίβεται.

2. Στο πρόβλημα της σχέσης είναι και έχειν (δηλ. ζωής και αποκτημάτων) που κυριάρχησε στην υπαρξιακή φιλοσοφία εδώ και μερικές δεκαετίες (τόσο στην άθρη όσο και τη χριστιανική, με κύριο εκπρόσωπο της δεύτερης τον Gabriel Marcel) η Αγία Γραφή διά πολλών πρόβαλε την υπεροχή και προτεραιότητα του είναι έναντι του έχειν, θεωρώντας το δεύτερο υπηρετικό του πρώτου και επισημαίνοντας τον κίνδυνο να αφανιστεί το πρώτο όταν το δεύτερο από υπηρετικό γίνει κυρίαρχο και δυναστικό. «Ουχί η ψυχή πλείον εστί της τροφής και το σώμα του ενδύματος;» (Ματθ. 6, 25), θα πει ο Χριστός στην επί του όρους ομιλία (Η ζωή δεν είναι σπουδαιότερη από την τροφή; Και το σώμα δεν είναι σπουδαιότερο από το ντύσιμο;). Λόγια απλά αλλά συγχρόνως και με πολύ βάθος για το θέμα μας.

Ο άφρων πλούσιος της γνωστής παραβολής (Λουκ. 12,16 - 21) άφησε τα αγαθά του, που κατά τη γνώμη του ήταν «κείμενα εις έτη πολλά», να συνθλίψουν το είναι του και να χάσει έτσι τη ζωή του. Είναι γνωστό σήμερα τόσο από την Ψυχολογία όσο και από την Ιατρική πόσο καταστροφικό για τη ζωή είναι το καθημερινό άγχος

για την απόκτηση, διατήρηση και επέκταση των υλικών αγαθών.

Βέβαια πολλοί επιθυμούν με ήσσονα προσπάθεια να αυξήσουν το έχειν τους, καταφεύγοντας σε μεθόδους πολλαπλασιασμού των χρημάτων τους με κάθε δυνατό τρόπο, έστω και αν αυτό τους δημιουργεί άγχος, τους απομακρύνει από την οικογένεια, από το φιλικό περιβάλλον τους, ή τους οδηγεί και στη χρεωκοπία, ακόμη σε ακραίες περιπτώσεις και στο θάνατο. Αν φύγουμε τώρα από την περιοχή της άνευ εργασίας προσπάθειας για αύξηση του πλούτου και μεταβούμε στο στίβο της εργασιακής απασχόλησης, τα πράγματα γίνονται πιο πολύπλοκα. Εδώ εγγίζουμε το νευραλγικό πρόβλημα της ανεργίας, μιας από τις πιο οδυνηρές συνέπειες της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και της ραγδαίας εξέλιξης των τεχνολογιών. Δεν πρόκειται να ασχοληθούμε εδώ με το πρόβλημα της ανεργίας. Μια μόνο πλευρά θέλουμε να υπογραμμίσουμε που άπτεται της σχέσης είναι και έχειν. Έχει παρατηρηθεί ότι «ενώ ένα μέρος ενεργών πολιτών ζει το δράμα της ανεργίας, ένα άλλο όχι ασήμαντο ποσοστό εργαζομένων βιώνει την αλλοτρίωση της υπεραπασχόλησης. Υψηλόβαθμα δηλ. στελέχη επιχειρήσεων, αλλά και απλοί υπάλληλοι, ελεύθεροι επαγγελματίες και έμποροι εργάζονται πλέον αμέτρητες ώρες, έχοντας καταστήσει σκλάβοι της δουλειάς» (Π. Νικολόπουλος, «Ασκητική αντίσταση στην παγκοσμιοποίηση», περιοδ. Σύναξη, τεύχ. 73, Ιαν - Μαρτ. 2000, σ. 18).

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, όσο κι αν είναι δύσκολο, είναι ωστόσο σωτήριο να καταλάβει κανείς ότι όντως «η ψυχή (δηλαδή η ζωή) πλείον έστι της τροφής και το σώμα του ενδύματος»!

3. Η προτεραιότητα του ανθρώπου έναντι των θεσμών και η υπεροχή του είναι έναντι της αβάσταχτης ελαφρότητας του έχειν θεμελιώνονται θεολογικά από τον Απ. Παύλο, ο οποίος στο κήρυγμά του μέσα στον ελληνορωμαϊκό κόσμο και στις επιστολές του βλέπει τον άνθρωπο μέσα σε μια οικουμενική προοπτική, χωρίς διακρίσεις θρησκευτικές, φυλετικές, κοινωνικές. Δική του είναι η γνωστή διακήρυξη: «Ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος, ουκ ένι άρσεν και θήλυ. Πάντες γαρ υμείς εις εστε εν Χριστώ Ιησού» (Δεν υπάρχει πια Ιουδαίος και ειδωλολάτρης, δεν υπάρχει δούλος και ελεύθερος, δεν υπάρχει άνδρας και γυναίκα- όλοι σας εί-στε ένας, χάρη στον Ιησού Χριστό, Γαλ. 3, 28). Το «εν Χριστώ Ιησού» ασφαλώς αποτελεί το βάθρο αυτής της ανθρωπολογικής του θεώρησης, όπως επίσης και της άλλης εξαιρετικά επίκαιρης σήμερα διδασκαλίας του για την «αυτάρκεια» μέσα σ' ένα κόσμο συνεχώς διευρυνόμενων αναγκών. Γράφει προς τους Κορινθίους: «Ο Θεός έχει τη δύναμη να σας χορηγήσει πλουσιοπάροχα κάθε δωρεά, ώστε να είστε πάντοτε σε όλα τελείως αυτάρκεις, και να δίνετε με το παραπάνω για κάθε καλό έργο» (Β' Κορ. 9, 8). Ο ίδιος μάλιστα

ομολογεί: «Εγώ έμαθα να αρκούμαι σε όσα έχω» (Φιλ. 4, 11). Πόσο απόμακρη από την εποχή μας ακούγεται η φράση του: «Τίποτα δεν φέραμε μαζί μας όταν ήρθαμε στον κόσμο, κι είναι φανερό πως ούτε μπορούμε να βγάλουμε τίποτα φεύγοντας. Όταν έχουμε λοιπόν τροφές και ενδύματα, θα αρκεστούμε σ' αυτά» (Α' Τιμ. 6, 7 - 8).

* **

Η Αυτοκρατορική λατρεία του 10ου χριστιανικού αιώνα διαπιστώνεται και σήμερα με άλλη μορφή. Μπορεί κανείς να λατρεύει τον Θεό του, χριστιανικό ή άλλον, μπορεί να οδηγείται σε μια ανεκτικότητα έναντι άλλων δοξασιών ή πεποιθήσεων, μπορεί μέσα στην πολύ-πολιτισμική και πολύ-θρησκευτική κοινωνία μας να μην παθιάζεται εναντίον των άλλων (εκτός βέβαια των όντως παθολογικών περιπτώσεων φανατισμού και μισαλλοδοξίας), αρκεί να λατρεύει παράλληλα ή πάνω από όλα έναν Θεό, την παγκόσμια οικονομία, με τις παγκόσμιες θεσμοθετημένες δομές της, με τις αχόρταγες απαιτήσεις της ή ακόμη αρκεί να δέχεται τα πολιτιστικά αγαθά καθώς και τη συνοδευτική ορολογία που ρυθμίζει ακόμη και το είδος της κόμμωσής τους, το στυλ του ενδύματος του (ανδρικού και γυναικείου), το είδος του ποτού που πίνει.

Οι αντοχές του ανθρώπου σήμερα τίθενται υπό σκληρή δοκιμασία. Θα κριθούν όμως στην πράξη. Θα προτιμήσει ο σημερινός άνθρωπος την αυθεντικότητα του είναι του ή θα το αφήσει να συντριβεί κάτω από το βάρος του έχειν; Θα αντιληφθεί ότι ουδέν ωφελείται, «εάν τον κόσμο όλον κερδήση, την δε ψυχήν αυτού ζημιωθή;» (εάν κερδίσει ολόκληρο τον κόσμο, χάσει όμως τη ζωή του, Ματθ. 16,26); Θα συνειδητοποιήσει ότι «ουκ επ' άρτω μόνω ζήσεται άνθρωπος αλλ' επί παντί ρήματι εκπορευόμενω διά στόματος Θεού;» (ο άνθρωπος δεν ζει με μόνο το ψωμί αλλά με κάθε λόγο που βγαίνει από το στόμα του Θεού, Ματθ. 4,4); Τα ερωτήματα αυτά χρειάζονται απάντηση, και η απάντηση είναι θέμα προσωπικής ευθύνης του καθενός, αλλά και της εκκλησίας στην οποία ανήκει.

(ΣΤ' Παύλεια. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Ι. Μ. Βεροίας, σ. 107-114).

<http://bit.ly/139sqN6>